

SOC423

**Náboženství v soudobém světě: problémy
a koncepty**

Lekce 3:

Privatizace náboženství (T. Luckmann)

4. 3. 2009

Luckmann a kritika soudobé sociologie náboženství

- Poválečné sociologické studium náboženství je příliš vázáno na institucionální zájmy náboženských organizací → negativní vliv na *teoretické* i *metodologické* rovině.
- Soudobá sociologie náboženství je teoreticky neadekvátní, přičemž základní problém tvoří *tendence ztotožňovat náboženství s **institucionalizovanou**, církevní religiozitou.*
- Je opomíjena ústřední otázka sociologie náboženství:
Za jakých podmínek dochází k sociální objektivizaci „transcendentních“, nadřazených a „integrujících“ struktur významu?

Sekularizační teze

- Identifikace náboženství s jeho institucionalizovanými (církevními) podobami stojí v základu sekularizačního pohledu → **sekularizace** jako pokles vlivu a významu *církví* ve společnosti
- Takto chápaná sekularizace je důsledkem širší transformace moderních společností, jejímž jádrem je *institucionální specializace*.
- Klíčovou úlohu v této transformaci hrají procesy *urbanizace a industrializace*.

Moderní společnost a církevní religiozita

- Církevně orientované náboženství jako pouze jeden element moderní náboženské situace.
- Nejednoznačná pozice církevního náboženství v moderní společnosti → proces sekularizace mění významně buď *sociální lokaci* církevního náboženství (Evropa) nebo jeho *vnitřní významové univerzum* (USA).
- Marginální postavení tradičního církevního náboženství klade před sociologii 2 důležité otázky:
  1. jaké jsou *příčiny* této marginalizace?
  2. došlo k nahrazení této formy náboženství *formou jinou*?

Základní úkol moderní sociologie náboženství

- Při identifikaci příčin *sekularizace* nestačí odkazovat na procesy spjaté s *modernizací* (urbanizace, industrializace); tato vazba je pouze *nepřímá*.
- Pokles tradičního církevního náboženství lze nahlížet jako důsledek snižující se *relevance* hodnot institucionalizovaných v církevním náboženství pro integraci a legitimizaci každodenního života v podmínkách moderní společnosti.
- Důležitější dimenzí dané problematiky než ústup církevní religiozity je ta, již lze vyjádřit otázkami:
Jaké jsou dominantní hodnoty zastřešující současnou kulturu?
Jaká je sociálně-strukturní základna těchto hodnot a jaká je jejich funkce v životě současného člověka?

Antropologický základ náboženství

- **Funkcionální definice náboženství** – všude tam, kde lidský organismus transcenduje svou biologickou přirozenost, lze hovořit o náboženském fenoménu → *socializace jako náboženský proces*
- **Symbolické univerzum** = sociálně objektivovaný systém významů, které odkazují ke světu každodenního života a současně i ke světu, který je zakoušen jako každodenní svět *přesahující*
- **Světový názor** (*world view*) = konkrétní historická konfigurace významů (symbolické univerzum), kterou si jedinec v procesu sebe-transcendence vytváří a současně osvojuje a která leží v základu sociálního řádu → *elementární, nesespecifická sociální forma náboženství*.
- Světový názor plní náboženskou funkci jako celek; přesto v něm lze nalézt sféru, kterou lze pokládat za v plném slova smyslu za náboženskou → vnitřní **hierarchie důležitosti** (*hierarchy of significance*).
- Vnitřní hierarchie důležitosti odkazuje skrze symbolické reprezentace k oblasti **posvátného kosmu** → *náboženské reprezentace*

Světový názor

- Lidské bytosti v principu transcendentují svou biologickou podstatu konstrukcí významových univerz; ta si ovšem v realitě nekonstruuují sami, nýbrž si je osvojují skrze internalizaci konkrétních, historicky daných významových univerz.
- **Světový názor** = konkrétní historická konfigurace významového systému, spočívající v základu historického sociálního řádu.
- Světový názor je pro jedince *objektivní a historickou*, stejně jako *subjektivní* realitou.

Elementární sociální forma náboženství

- Světový názor představuje všezahrnující významový systém, v němž jsou společensky relevantní kategorie času, prostoru, kauzality a účelu nadřazeny specifičtější interpretativním schémátům, v nichž je realita segmentována a dané segmenty vztaženy k sobě navzájem.
- Světový názor coby objektivní a historická sociální realita vykonává v podstatě náboženskou funkci → *elementární sociální forma náboženství*

Náboženská funkce světového názoru

- Světový názor coby všezahrnující významový systém obsahuje interpretativní schémata různé míry obecnosti.
- Žádné dílčí interpretativní schéma nevykonává náboženskou funkci.
- Je to světový názor jako *celek*, co poskytuje historický kontext pro lidskou sebetranscendenci → světový názor jako *nespecifická* elementární sociální forma náboženství.
- Přesto v rámci světového názoru existuje významová oblast, kterou lze označit za *náboženskou*.
- Tato oblast sestává ze symbolů, které reprezentují základní „strukturální“ rys světového názoru jako celku – **vnitřní hierarchie důležitosti** (*inner hierarchy of significance*) → jádro náboženské funkce světového názoru

Hierarchie důležitosti

- Hierarchické uspořádání významů obecně (hierarchie důležitosti) je strukturálním rysem světového názoru; konkrétní uspořádání těchto elementů v historickém světovém názoru je pak charakteristikou, která umožňuje od sebe empiricky odlišovat dílčí historické světové názory.
- Hierarchie důležitosti stojící v základu světového názoru jako celku nachází své vyjádření ve *specifických* reprezentacích, které odkazují k *jiné úrovni reality*.
- V této úrovni reality je lokalizovaná **nejvyšší důležitost** (*ultimate significance*).

Posvátný kosmos

- Hierarchie důležitosti, která charakterizuje světový názor jako celek a která je základem pro náboženskou funkci světového názoru, je v rámci světového názoru artikulována ve specifické nadřazené vrstvě významů.
- Prostřednictvím symbolických (náboženských) reprezentací tato vrstva explicitně odkazuje k oblasti reality, která je oddělena od světa každodenního života.
- Tuto oblast lze označit jako **posvátný kosmos** (*sacred cosmos*).

Specifická historická sociální forma náboženství

- Pokud *světový názor* ve svém celku představuje univerzální a *nespecifickou* sociální formu náboženství, pak *posvátný kosmos* reprezentuje *specifickou* historickou sociální formu náboženství.
- Posvátný kosmos je součástí světového názoru a je stejně jako on (včetně symbolických náboženských reprezentací) sociálně objektivován → posvátný kosmos tvoří část objektivní sociální reality, aniž by vyžadoval specifickou a specializovanou *institucionální bázi*.

Sociální formy náboženství

- **Posvátný kosmos** reprezentuje pouze jednu – a to tu nejjednodušší – sociální formu náboženství (archaické společnosti).
- Další sociální formy se odvíjejí od míry *institucionální diferenciace* posvátného kosmu od dalších složek života ve společnosti.
- *Církevní religiozita* jako třetí ze sociálních forem náboženství – standardizace posvátného kosmu (doktrína, náboženští profesionálové, církevní organizace).

Sociální formy náboženství

- Posvátný kosmos jakožto sociální forma náboženství převládá v relativně „jednoduchých“ společnostech (nízká míra *institucionální diferenciace*).
- Posvátný kosmos je sociální formou náboženství, kterou charakterizuje *segregace specificky náboženských reprezentací* v rámci světového názoru *bez existence specializace institucionální báze* těchto reprezentací.
- Komplexnější společnosti rozvíjejí specifické instituce na podporu objektivitu a společenské validity posvátného kosmu.
- Kompletní institucionální specializace a autonomie náboženství se objevuje pouze v západní, judeo-křesťanské tradici.

Institucionalizace náboženství

- Plně institucionalizované a „autonomní“ náboženství se může rozvinout pouze v rámci specifického vzorce *strukturální a intelektuálních* podmínek.
- Nutnou (avšak ne dostačující) *kulturní* podmínkou je artikulace posvátného kosmu ve světovém názoru.
- K důležitým *strukturálním* podmínkám patří komplexní a diferencovaná sociální struktura.

Posvátný kosmos a integrace společnosti

- Rostoucí komplexita a diferenciaci společnosti vede k *heterogenizaci* sociální distribuce světového názoru → určitý typ vědění se stává dostupným jen sociálně uznávaným *expertům* → nerovnější distribuce náboženských reprezentací
- Při určité míře komplexity sociální struktury vede sociální a profesní *stratifikace* k rozdílům při socializaci, což ovlivňuje *osvojování* si posvátného vědění.
- Čím více *nerovná* je distribuce náboženských reprezentací, tím více je ohrožena *integrační funkce* posvátného kosmu pro společnost.

Důsledky institucionální specializace náboženství

- S rostoucí specializací náboženských rolí se míra participace laiků na posvátném kosmu snižuje.
- Aplikace náboženského vědění je v kompetenci *expertů* a *laikové* stále více spoléhají na jeho zprostředkování právě skrze experty.
- **Institucionální specializace** jakožto sociální forma náboženství se vyznačuje *standardizací* posvátného kosmu do podoby vypracované *doktríny*, diferenciací *profesionálních* náboženských *rolí* a převedením sankcí posilujících doktrinální a rituální konformitu na speciální *organizaci* (církev).

Náboženství x společnost

- Pouze je-li náboženství lokalizováno ve speciálních institucích, vzniká antiteze mezi „náboženstvím“ a „společností“.
- Tato lokalizace je nutnou podmínkou pro rozvinutí náboženského dogmatu a církevní organizace jako oddělených od sekulární kultury, resp. „společnosti“.
- Podoba vztahů mezi oběma sférami se může historicky lišit (od akomodace ke konfliktu).
- Náboženství původně slouží *integraci* společnosti a *legitimizaci* statusu quo; v určitém stupni institucionalizace se však může stát *dynamickou sociální silou*.

Světový názor a individuum

- Individuum si osvojuje světový názor v průběhu *socializace* → objektivní významový systém je transformován do podoby subjektivní reality a stává se subjektivním systémem orientace ve světě.
- V průběhu socializace se hierarchie důležitosti spočívající v základu světového názoru stává **subjektivním systémem relevance** (*subjective system of relevance*).
- Subjektivní systém relevance uspořádává zkušenosti jedince podle důležitosti a vytváří tak *systém priorit* → jednání
- Tak jako nemusí být explicitně artikulována hierarchie důležitosti v rámci světového názoru, nemusí být ani subjektivní systém relevance jedincem přijímán vědomě jakožto systém.

Subjektivní systém relevance

- Internalizované náboženské reprezentace (doména nejvyšší důležitosti) tvoří subjektivní systém „nejvyšší“ relevance („*ultimate*“ relevance).
- „Náboženská“ vrstva individuálního vědomí stojí ve vztahu k osobní identitě analogicky ke vztahu posvátného kosmu ke světovému názoru jako celku.
- Subjektivní systém „nejvyšší“ relevance (s odkazem na objektivní posvátný kosmos) slouží k legitimizaci subjektivního vzorce priorit, který je konstitutivním prvkem osobní identity.

Individuální religiozita

- V podmínkách institucionální specializace náboženství je **individuální religiozita** utvářena historickou *církví* coby specializovanou náboženskou institucí.
- Jedinec je socializován do „oficiálního“ modelu náboženství s cílem, aby se tento model stal jedincovým systémem „nejvyšší“ důležitosti.
- Předpokladem úspěšné socializace je *koherence a subjektivní věrohodnost* „oficiálního“ modelu.
- V podmínkách institucionálně specializovaného náboženství jsou ovšem tyto předpoklady ohroženy.

Náboženství v podmínkách moderní společnosti

- Předpoklad: náboženství bude odrážet vliv moderní společnosti na jedince
- Plně specializované náboženské instituce vyrůstají pouze z podmínek vysoké komplexity sociální struktury, včetně heterogenní distribuce světového názoru → tyto podmínky jsou v rozporu s možností úplného *souladu* mezi „oficiálním“ modelem náboženství a individuální religiozitou (resp. individuálními systémy „nejvyšší“ důležitosti)
- Za podmínek institucionální specializace náboženství je zde riziko, že změny v „oficiálním“ modelu náboženství budou pomalejší než „objektivní“ společenské podmínky, které spoluurčují převládající individuální systémy „nejvyšší“ důležitosti.

Privatizace náboženství

- S postupujícím procesem *institucionální specializace* náboženství dochází k oslabování výsadního postavení (tj. pozice „nejvyšší“ důležitosti), které zauímají specificky náboženské reprezentace v subjektivních systémech relevance jedinců.
- Institucionální specializace náboženství vede ke zužování *jurisdikce* specificky náboženských reprezentací, což následně vede k oslabení či pozbytí účinnosti těchto reprezentací jakožto modelu pro integraci smyslu.
- Náboženství se transformuje ve subjektivní a „privátní“ realitu, stává se „privátní záležitostí“ → **privatizace**.

Nová sociální forma náboženství

- Obvykle pociťování pokles tradičního křesťanství (*de-christianizace*) může reprezentovat symptom revolučnější změny: nahrazení institucionálně specializovaného náboženství **novou sociální formou náboženství**.
- Normy tradičních náboženských institucí („oficiálního“ modelu náboženství) nelze brát za měřítko pro posuzování náboženství v současné společnosti.

Nové otázky pro sociologii náboženství – strukturální rovina

---

1. Jaká je hierarchie důležitosti ve světových názorech současných industriálních společností?
2. Je (a pokud ano jak) tato hierarchie artikulována v posvátný kosmos?
3. Jaká je povaha a původ náboženských reprezentací, které tvoří posvátný kosmos?
4. Jaká je jejich základna v sociální struktuře?
5. Jsou lokalizovány v institucionální oblasti, která se „specializuje“ na náboženství nebo jsou náboženské reprezentace distribuovány ve vícero institucionálních sférách?
6. Jaká roli hrají v tomto kontextu tradiční náboženské instituce?

Nové otázky pro sociologii náboženství – sociálně-psychologická rovina

---

1. Jaké jsou normy, které určují efektivní priority v každodenním životě typických členů moderní společnosti?
2. Jaké jsou systémy subjektivní relevance, které mají zastřešující, smysl-integrovní funkci v současném životě?
3. Jak zřetelně jsou artikulovány v individuálních systémech „nejvyšší“ důležitosti?
4. Jakým způsobem jsou spojeny se sociálními rolemi a pozicemi?
5. Do jaké míry je nadále internalizován „oficiální“ model náboženství a jaký je jeho vztah k převládajícím systémům „nejvyšší“ důležitosti?

Vztah současné a předešlé sociální formy náboženství

- Původně platilo, že sférou působnosti, kterou si náboženství nárokovalo podle oficiálního modelu, byl *lidský život jakožto celek*.
- Tento globální nárok náboženství v sobě obsahoval úsilí integrovat dílčí každodenní zkušenosti člověka ve smysluplnou a koherentní jednotu.
- V nových podmínkách institucionální specializace se tento nárok mění v pouhou rétoriku a oficiální model náboženství se stává *inkompatibilním* s individuální religiozitou (subjektivním systémem „nejvyšší“ důležitosti).
- Institucionální segmentace ponechává rozsáhlé oblasti lidského života nestructurovány.
- Z nich se vynořuje oblast, která není pokryta žádnou ze vznikuvšího institucionálních sfér a kterou lze nazvat „*soukromou sférou*“.

Individuum jako konzument

- Soukromá sféra poskytuje modernímu člověku, „osvobozenému“ od sociální struktury, pocit *autonomie*, který je úzce svázán s *konzumní orientací* jedince.
- Tato orientace se neomezuje pouze na ekonomické produkty, ale je znakem přístupu jedince ke kultuře jako celku a tedy i k *posvátnému kosmu*.
- Od chvíle, kdy je náboženství definováno jakožto *soukromá záležitost*, je pouze na jedinci samotném, co si zvolí z nabídky významových systémů, které jsou mu k dispozici.
- Jedinčova volba je vedena *osobními preferencemi* danými jeho biografií.
- Moderní jedinec si takto sám nevytváří pouze svou *osobní identitu*, ale i svůj *individuální systém „nejvyšší“ důležitosti*.

Nové místo tradičních náboženských reprezentací

- Tradiční, specificky náboženské reprezentace zůstávají ve společnosti přítomny jako součást moderního heterogenního posvátného kosmu.
- Proces institucionální segmentace poznamenal i vztah tradičních, specificky náboženských reprezentací k hodnotám ostatních specializovaných institucionálních sfér.
- V rámci ne-náboženských institucionálních sfér (politika, ekonomika) byly zastřešující náboženské normy nahrazeny různými autonomními institucionálními „*ideologiemi*“ → **sekularizace.**

Povaha moderního privatizovaného náboženství

- Základní rozdíl mezi tradičním a moderním posvátným kosmem se odvíjí od jejich povahy.
- Posvátný kosmos *tradičního* společenského řádu obsahuje jasně artikulovaná témata, která utvářejí logicky konzistentní univerzum „nejvyšší“ důležitosti.
- **Moderní** posvátný kosmos rovněž obsahuje témata, která lze oprávněně označit jako náboženská (tj. mohou poskytnout významy „nejvyšší“ důležitosti), avšak tato netvoří koherentní celek, ale spíše poměrně volnou kolekci náboženských reprezentací.
- Moderní autonomní *jedinec-konzument* si z této kolekce vybírá určitá témata a z nich si posléze buduje *soukromý systém* „nejvyšší“ důležitosti.

Obsahy privatizovaného náboženství

- Nová, moderní sociální forma náboženství není zprostředkována specializovanými náboženskými institucemi (církve) ani jinými tzv. primárními veřejnými institucemi (stát, ekonomický systém), nýbrž se vyznačuje *přímoú dostupností* kolekcí náboženských reprezentací pro potenciální konzumenty.
- Náboženství se stává fenoménem *soukromé sféry*, která generuje klíčová náboženská témata.
- Mezi hlavní témata moderního posvátného kosmu patří *autonomie, sebevyjádření, seberealizace, étos mobility, sexualita a familismus* (orientace na rodinu).

Náboženství a současná společnost

- Klíčovou charakteristikou současného náboženství je objevení se *nové sociální formy* náboženství, nikoliv jeho ústup či pokles.
- Nová, „neviditelná“ a *privatizovaná* forma náboženství se stává hlavním médiem realizace náboženské funkce.
- Dřívější, církevně orientované formy náboženství nemizí, avšak ztrácejí své privilegované postavení.